

Teatmekogu

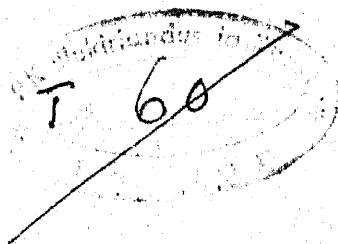
EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTHAL, A. JÜRGENSTEIN, L. KETTUNEN, J. KÖPP,
O. LOORITS, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

ÜHEKSASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1925

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1925

XIX AASTAKÄIK

№ 2

Eduard Wilde.

Kirjaniku 60-a. sünnipäeva puhul.

Kui Eduard Wilde pühitses oma 50-aastast sünnipäeva, siis lausus üks publitsist temast sõnad, mida tahaksime nüüd hea meelega korrata:

„Wilde — see on kahe-kolme elupõlve kirjanik... Wilde oli kord ajaviite-kirjanik, naljakirjanik, siis õpetav kirjanik; kui aeg tuli, tahtis ta puhast kirjanik olla.“ Ning üks teine ajakirjanik täiendab seda: „Wilde on olnud ikka esimene eesti kirjanik.“

Ja meie ütleme: Wilde on eeskuju pakkuv, kooli loov kirjanik. Kui me loeme uuemaid eesti realiste, alates Jakob Mändmetsast ja Mait Metsanurgast ning lõpetades Albert Kivikase ja Richard Rohtiga, siis tuleb meelde Wilde alata. Nende võtteid ja mõtteid on tarvitanud juba eesti realismi isa Wilde.

Wilde oli kord esimene kirjanik. Ei saa öelda nüüd, et ta oleks nihkunud ja laskunud sellelt kohalt. Kuigi ta pole enam nii aktuaalne ja aktiivne kui oma loomingu õitseajal, sest vananemisega käib käsikäes paratamatult ka loomejõu vähenemine, kuid siiski püsib ta me kirjanikkude esimestes ridades. Kolm aastat tagasi avaldas ta draama, mis osutus aastakirjanduse ülevaatluse puhul üheks paremaks teoseks ning mis leidis kriitilist lugupidamist kõigi arvustajate poolt, ja praegu plaanitseb ta draamat, mis oleks uudiseks ja üllatuseks nii lugejale kui kirjanikule endale. Wilde on sünnitanud juba mõnegi „tabamata ime“, kuid praegu tunneb ta hoogu uue imega rabamiseks. Niisuguselt kirjanikult, nagu Wilde, seda loota pole ime!

Vaadelgem seda, mis on teinud ära Wilde, ja meil lähevad silmad kirjuks selle nägemise ees. Wilde toodangut on tahetud välja anda kogutuna aja jooksul nelja-viie kirjastaja poolt, kuid see on osutunud raskuseks, mis murrab

kõigi kapitalide alustalad. Mitu põlve ei suuda seda kirjas-
tada, mis on kirjutatud ühe inimespõlve jooksul. Ja see pa-
neb mõtlema...

Wilde on tüübiline kirjanik. Kui me tahaksime tutvuda
eesti kirjanikupõlvega üldiselt, siis pole meil tarvis muud kui
lugeda Wildet ning uurida tema elulugu. Neis peegeldub
kõige täielikumal kujul eesti kirjaniku võitlus elu ja kirjan-
duse vahel.

Kuid imelik: kirjanik, kel nii suured teened, pole leid-
nud enesele õieti eluloo-jutustustki. Kooliraamatute bio-
graafiatest pole kaugemale saadud. Püüame nüüd, mil
Wilde pühitseb oma 60-aastast sünnipäeva, teha esimese
laiema eluloo-jutustuse katse. Kuid loomulik, et see ei saa
süveneda psühholoogilises analüüsis, vaid piirdub kõige pealt
väliste sündmuste edasianniga.

I.

Eduard Wilde sündis 5. märtsil 1865 Virumaal Simuna
kihelkonnas, Pudivere mõisas. Kuid varssi kolisid vanemad
lähedasse Muuga mõisasse, millega on seotud Wilde esime-
sed lapsepõlve mälestused.

Wilde isa oli eluaegne mõisateenija, „mõisasundija“,
nagu neid on kirjeldanud Wilde palju oma teostes. Alul oli
ta Äntu teopoiss, siis Pudivere kubjas, selle järele Muuga
aidamees (need kohad on Virumaal) ning hiljemini Karja-
küla ja Viti mõisa (mõlemad Keila kihelkonnas) valitseja.
Kuid tal polnud oma ametiks mitte sünnipäraseid kalduvusi:
tema pehme loomus olla olnud alaliseks paheks leivaisade
silmas. Ta truu ja ennastsalgav töö oli ilma igasuguse mee-
lelise ja vaimlise lõbuta. Et ta hoidis oma käed piinlikult
puhtad, siis jäi ta vaeseks surmatunnini, missugune nähtus
on haruldane mõisa varahoidja suhtes. Elu lõpuks (suri
1908. a. Tallinnas) oli korjunud tal ainult niipalju vara, et
seda jätkus matusekulude katteks ning järelejäänud lesele
jäi päranduseks paarsada rubla.

Kuna Wildel on vähe vaimlist sugulust oma isaga, seda
enam langeb ühte ta vaimulaad emaga. Ema kergesti süit-
tiv temperament tema impulsiivsus, rahutus ja püsimatus —
need on omased ka Wildele. Kui esimene sageli oma me-
hele käis peale, et see vahetaks oma teenistuskohta, siis pol-
nud see sageli midagi muud kui iha vahetada elukohta, et
seega muretseda meeltele ja vaimule uusi ja värsked mul-
jeid.

Ka Wilde kirjanikukalduvused on pärit emalt. Nagu
teada, kuulus Wilde ema samasse perekonda, kuhu Eduard

Brunbergi ema, ning mõlemad õed andsid edasi poegadele oma „luulesoone“. Wilde ema kustutas oma luulejanu oma nooremas põlves, mil polnud veel kunstluulet, vana rahvalauluga. Aga ka hilisema kunstluule vastu püsis kirjaniku emal võimas huvi: ajalehest otsis ikka kõige pealt mõne riimitud pala, siis järgnes jutt — kõik muu oleks võinud lehest välja jääda!

Ka kirjaniku ema saatus on seotud mõisaga. Külast oli saanud ta noorena esmalt Väike-Maarja kirikumõisa toa-

Edward Wilde.

tüdrukaks ning hiljemini püsis Pudivere mõisas samas teinistuses, kus ta vististi ka abiellus. Mõisas oli võimalus täiendada oma „haridust“ kirjutamisoskusega ning „peenikeste kommete“ omandamisega. Mehe surma järel elas ta kirjaniku õe ja õemehe (Hermann Landbergi) juures Tallinnas, kus ka suri 1913. a.

Wilde varasem lapsepõli kuni 10. eluaastani kulus Muuga mõisas, kus ta üles kasvas oma pärastise õemehe Hermann Landbergi ning tema õe seltsis. Kirjaniku ainus

õde Auguste Marie (vanem õde suri rinnalapsena) on esimesest noorem kaheksa aastat. Wilded elasid kõrvuti Landbergidega kahetoalises lihtsas korteris, mille vastas asus vana lagunenud viinaköök lautadega, nende taga mustas mudane tiik, täis kaanisid, kõrval puiestik vanade pärnade ja vahtratega, kaugemal lilledega ülekülvatud roheline aas heinaküüniga ning sepapajaga, milles tagus suure punase habemega tahmane sepp hobuseraudu, kuna väike poiss vaatles seda ükselt suure huvi ja aukartusega. Kõige selle ümber kaugemas ringis lasusid aga otsatumad metsad, täis salapära ja magusat õndsust.

Paari jämeda, ent selgepärase joonega on lõikunud kirjaniku mälestusse esitatud panoraam. Esiteks mõisa argipäevane realistlik ilme ning ta rahvarikkus, teiseks eemal sinetav laas oma romantikaga. Ja see on istutanud kirjaniku hinge kahtlemata oma idud, mõjutanud võib-olla ta kirjanudluse suuna.

Wilde pole hüüdnud millalgi „meri, mu meri“, pole võtnud merd vabaduse ja jõu, vaid mahajäetuse ning igavuse sümbolina. Kuid selle eest kõneleb talle mets ja mõisa elavat ning arusaadavat keelt.

Mõisas-elu on annud alguse Wilde heale tutvusele kõiksuguste mõisateenijate ja nende külalistega. Suur mõisa ja selle laialdane ümbrus kihises alatasa inimestest: mõisa ümmardajad, teomehed ja päevilised, möödaruutavad heinalised, Peipsi kiisavenelased, Avinurme mehed puunõudega, Räpina ja Võõbsu kaltsukaupmehed, kaubajuudid ja harjukad, vene müüritöölised, kõiksugused käsitöölised jne. See oli kahtlemata rikkalik ja huvitav maailm, milles elamine pole võimaldatud igale võrsuval kirjanikule.

Noormees vaatles ja vahtis elunägemusi huviga nagu näitlejaid teatrilaval. Inimeste toimimised, liikumised, kõnelused ning ilmemängud, nende söömine ja joomine pakkus palju sellekohasele instinktile. Tarbekorral andis veel ema seletust nähtuste kohta.

Vaateala mitmekesisust suurendasid veel mõisahärrased oma külalistega naabrusest ja linnast. Kuna mõisas asus ajuti kaks perekonda saksu: rendihärra vanas ja pärishärra toredas uues mõisas, siis oli sakste liikumist alati. Viimase lossi oli kaunistanud kunstnik Neff suurepärase kunstiehetega, mille vaatlus valdas külainimest otse masendavalt, liiati veel, kui see oli väike uudishimuline poiss.

Samast ajast on pärit ka esimene kokkupuude karistussalgaga, Vene soldatitega, keda oli kutsunud mõisahärra küllarahva vastu „sõtta“. Selle põhjuseks oli saanud asja-

olu, et talupojad olid vastu pannud ühele mõisa määrusele. See ja mõned teised pildid mõjusid masendavalt noore nägija peale, nii et nägemuse süngus jäi helisema hinge kauaks ajaks ja sundis hiljemini looma vapustav-traagilisi pilte („Mahtra sõda“).

Wilde kooliõppus algas sellega, et metsaülema Treubergi proua andis temale ühes mõne teise sama-ealisega lugemis- ja kirjutamistunde. Paari aasta järel panid vanemad poja Tallinna kooli ning Brunbergide (äsja surnud kirjaniku Bornhöhe-Brunbergi vanemate) juurde kostile. Siit käis Wilde ainult veel koolivaheaegadel Muugal, kus elasid vanemad veel aastat kolm.

Samasse aega kuulub Wilde kõige esimene katsetamine kirjanduse alal. Eduard Brunberg, kes Wildest kolm aastat vanem, leidis korra selle laualt paberilehekese, millele olid tähendatud saksa keeles mingisugused dialoogid, laused, mis tundusid mingi katkena pikemast novellist, polnud algust ega lõppu, vaid midagi keskpaigast. Brunberg luges, naeratas ja tähendas siis tõsinedes: „Sa luuletad ju, poiss, ja nii väga halb see ei olegi.“ Kirjutaja aga häbenes ning jättis maha seda puhku sarnased harrastused. See katse oli sündinud pool alateadvuseta tumeda sisemise sunni tõukel, ilma kindla ideeta. Selle paljastumine juhtis aga ta ärganud iha teisale, nimelt kooli-kirjatööde kallale.

Esimesele kobamisele järgnes peagi teine: üks impromptu eesti keeles, mis oli pühendatud vanemaile. Selles, mis oli juba riimitud, oli kujutanud Wilde oma „rõõmusõitu“ semestri lõpul vanemate juurde Muuka. Ema luges ja naeris, luges poja „hõiskehümnust“ ja vajutas talle pähe loorberipärja asemel uue sooja talimütsi — oli just küünaldega valgustatud jõululaupäeva õhtu. Selle laulu õppis ema pähe, et täiendada oma lauluvara, ning viis ta kahjuks oma surmaga ka hauda.

Peale paariaastast algkooliõppust astus Wilde augustikuul 1878 Tallinna kreiskooli, et omandada kreiskooli-haridust, kuna gümnaasiumihariduse peale ei lubanud mõelda vanemate kehvus. Kuid kahjuks ei saanud Wilde seda lõpetada, kuna kokkupõrked koolivalitsusega sundisid teda sealt lahkuma juunikuul 1882, pool aastat enne lõppeksamit.

Kreiskooli üksluis, peaaegu vastikus elus pakkusid suuremat huvi vaid kirjalikud tööd, mida sooritati mõistagi saksa keeles. Kooliõpetajatele oli tuntud Wilde kui kaasõpilaste kirjalikkude tööde „salasepp“: ta inspireeris abipalujaid, parandas nende töid ning tegi ära neile sageli ka terve töö. Kooliõpetajad kõnelesid kohe „Wilde firmast“,

kui mõne tuntud nõrgema õpilase vihus juhtus olema parent kirjatöö.

On huvitav märkida, et samas koolis pisut enne Wildet oli etendanud samasugust osa ta tädipoeg Brunberg. Kuid tema „kirjanikusoon“ väljendus tüsedamalt, nagu tähendab Wilde, tuletades meelde noorpõlve mälestusi.

Juba kreiskooli esimeses klassis oli Wilde hõõgav eesti rahvuslane. Ta luges õhinaga „Sakalat“, peale selle „Kalevipoega“, Koidula luuletusi, rahvalaulusid ning püüdis ärritada saksikuid kooliõpetajaid seega, et võttis „Kalevi-poja“ kooli kaasa, püüdes tutvustada teistele kas või selle kaasi. Kuidas ta „Nibelungid“ maha tegi, see on vististi kõigil üldiselt tuttav. (Vt. Wilde autobiograafia „Kirjatööde kogus“ 1907. a.)

Peale rahvusliste teoste tutvus Wilde kooliajal mitmesuguse ajaviite-lektüüri-ga, mis ei arendanud maitset ega karastanud hinge. Mis võivad pakkuda sarnased kirjanikud kui Franz Hoffmann, Marlitt ja Nieritz või sellased „kirjukaanelised teosed“ kui punanahkade ja mereröövlite jutud? Kuid Wilde ei tunnudki just kirglikku õhinat nende vastu, vaid luges meelsamini reisikirjeldusi kaugeist maist, geograafilisi, etnograafilisi ja ajaloolisi kirjeldusi, mida võis hankida lugemishimuline noormees nii kooli-raamatukogust kui Brunbergilt. Polnud suuremat vajadust säherdusc rämpsu järele, kuid ometi pidi millegagi kustutama oma lugemisiha!

Wilde oleks muretsenud enesele hea meelega raamatuid, kuid polnud saada, ka ostuteel mitte, sest et selleks puudus raha. Ta isa sai esmalt alla saja, siis sada rubla aastas palka, millest ei jätkunud nimetamisväärset taskurahagi.

Mis aitas kuidagi arendada Wilde kirjanduslist maitset, siis ainult saksa klassikakirjandus kreiskooli õppeaine-na. See võimaldas tutvumist sarnaste nimedega kui Goethe, Schiller, Herder, Uhland, Bürger jne. Viimses klassis järgnes veel eepos „Nibelungid“ ning vene keeles Krölov, Lomonossov, Pushkin ja Lermontov, kuid need viimased pak-kusid kahjuks vähe tulu, kuna vene keele tundide vähese arvu tõttu oli puudulik Wilde keeleoskus. Kui palju koolis käsitletavad kirjanikud üldse võisid soendada ja elustada õpilast, see oli ja jääb küsimuseks.

Kuid hoopis suurema hooga valdas Wildet teater. See tärgatas elule vahest esimese esteetilise tunde ning pani enesega kaasa elama hinge. Need mõjusid luulega tutvustami-seks enam kui kõik seni loetud kirjandus kokku. Ja Wilde

ütleb, et armastus teatri vastu on alale jäänud tal kõige hilisema ajani. Kahtlemata — seda tunnustavad ka viimse aja dramaatilised tööd ning vastsed kayatsused mõne draama loomise alal.

Pärast kooli tahtis ta hakata koguni näitlejaks, mis aga nurjus, sest et katsetaja ei leidnud selleks vähemaidki eeldusi. Ta oleks hakanud siis hea meelega näitekirjanikuks, kuid see töö ei tasunud tol ajal end kuidagi ära: puudus ainuski kunstikõrgune ja aineliselt paremini fundeeritud eesti teater.

Enne kui lahkus Wilde koolist, olid kolinud ta vanemad Muuga mõisast Tallinna, kuna isa polnud leidnud maale meeldivat teenistusk kohta. Perekonna eest hoolitsemine sundis teda hakkama vabrikus lihttööliseks, 90 kopikaga päevas. Kuid pea leidis ta väikese valitsejakoha Karjaküla mõisas (Keila kih.), mis osutus õnneks ka Wildele, kes vabanes parajasti koolitööst ning pidi pöörma sammud paratamatult vanemate kodu poole.

Siin võimaldus tal pidada paar aastat vabapõlve, mis osutusid kaunis suureks kasuks ta edaspidisele tegevusele. Vanemate soovil pidi saama temast esiti küll põllumees — mõisavalitseja, kuid paraja koha mittedaamisel katkestus see nõu. (Ka ei tunnud Wilde ise suuremat huvi selle kutse vastu.) Nii oli siis võimalus veeta vaba aega raamatute ja ajalehtede lugemisega. Wildedel endil oli tellitud „Olevik“ ning viie versta tagant Keilast sai Wilde lugeda teisi eesti lehti. Alles siin olevat ta omandanud eesti kirjakeele täielikult: „leidsin ühel heal päeval lihtsalt, et ma eesti keeli kirjutada oskasin“. Vaevalt oleks võinudki Wilde — säärane elav ja püsimatü iseloom — keelt omandada teissugusel viisil!

Väliskirjandusest puutusid Wildele Karjakülas pihku Shakespeare, Schiller, Kleist, Hebbel, Grabbe, Raupach ja terve rida teisi vähemaid näitekirjanikke. Kuid kahjuks leidis tema lugemislaua ka palju labast ja vesist saksa perekonna-kirjandust, mis takistas kirjanduslise maitse arenemist. Kuna Wildel polnud kaua aega lugemise juures mingit esteetilist põhimõtet, siis on enam kui kahetsetav ta tookordne seisukord. Pea hakkas ta tegema ka ise katseid, mis ei võinud olla loomulikult erinevad ta tooaegsest silmaringist ning vaimlisest kalduvusest.

Esimene pikem sellelaadiline töö oli jutustus pealinna elust „Kurjal teel“, mille viis Wilde „tuksuval südamele“ Tallinna, raamatukaupleja A. E. Brandti kätte kirjutada, nagu jutustab Wilde sellest oma nüüd ilmunud kogu-

tud teoste esimeses andes. Kirjastaja lubas maksa raamatu ilmumisel 10—15 rubla, mille üle võis noor autor olla aina õnnelik, — oli ta ju kartnud, et tema „esimene sulcharjutus muigaval mokal tagasi tõugatakse“. Wilde tõttas suure rõõmuga koju, et esimesele proovile lasta järgneda pea teist. Noor kirjanik ootas oma esikteose ilmumist, see ei sündinud aga, ja Brandt seletas hiljemini järelepärimise peale, et käsikiri olla ära põlenud raamatukaupluses olnud tulekahju puhul. Kuid aastat neliteistkümme hiljemini (1898), mil Wilde juba ülemaaliselt tuntud kirjanik, ilmus töö ootamatult Schnakenburgi kirjastusel Tartus, kuhu ta saabunud, teadmata mil viisil. Autori nõude peale maksti siiski määratud honorar mõõdukalt välja.

Praegu tagasi vaadates ei anna Wilde oma esikteosele suurt väärtust. Ta ütleb, et saksa keele kaisus kasvanu ei võinud endale seepärast teadvuse ette toomata jätta oma töö kujulist küündimatust, sisulisest üsna kõnelemata. Et Wilde oli valinud oma töö tegevuspaigaks Peterburi, see seletub sellega, „et noor sulmees lühikest aega enne tööle hakkamist paar nädalat seal oli viibinud, esimest korda kihavat miljonlinna nähes, ja oma naiivsuses arvamisele jõudes, et tema jutustuse tume kriminaalsus ainult seesuguse suurlinnalise õhkkonna ja tagaseinaga loogilisel kokkukõlal võib seista.“

Kui valjuid nõudeid me ka asetaksime selle esikteose puhul, pakub ta nüüd, oma teiskordsel ja parandatud kujul ilmumisel, teatavat rahuldust. Arvestades kirjutaja vanadust ning tooaegseid vähenõudlikke olusid, on teos mitmeti tähelepanev. Romantilise selgrootuse ja liialduse peale vaatamata leiduvad siin mõned huvitavad psühholoogilised tähelepanekud, kenad loodusekirjeldused ja dramaatilised olukorrad.

Järgmine töö, mille kirjutas Wilde, oli vist novell „Mägede poeg“ (endise nimega „Norra rannas“). Kirjanik ise ei mäleta seda kindlasti, kuid Kampmann oma kirjandusloos peab selleks praegumainitut. Wilde ütleb, et ta saatnud oma teise jutustuse Tallinna ühele oma sõbrale lugeda. See annud ta „Virulase“ toimetajale J. Järvele edasi ning teatanud Wildele varssi peale seda, jutustus huvitavat Järve ning sellel olevat vaja toimetuses abilist, kas ei tahtvat tema end selleks pakkuda. Suure rõõmuga tegi Wilde seda — ja sügisel 1883 astus ta „Virulase“ toimetuse liikmeks — 15 rubla kuupalka, prii korter ja kost Järve perekonnas.

1883. a. kirjutas Wilde teise pikema jutustuse „M u s - t a m a n t l i g a m e e s“, mis ilmus 1886. a. ja sai esime-

seks Wilde raamatuks. Wilde jutustab, et tooaegne eesti arvustus on tervitanud teose ilmumist sõbralikult, mida aitas esile kutsuda teatava määrani teoses tabatud poliitiline moment. Kõige pikema „teretuse“ kirjutanud „Tallinna Sõbra“ toimetaja Eichhorn. Selle peale vaatamata, et Wilde saksa mõisnikkudele kallale tungis, omistas arvustaja teosele lugupidamist: „siin olevat tegu tootega, millest peatumata mööda ei võivat minna“. — —

Wilde esimeste noorpõlve-novellide huvitavus seisab intriigi sõlmingus ja selle dramaatilises arendamises, kuna idealistlikud lõpptulemused on vähe usutavad. Töodes on palju shabloonilisi võtteid, iseäranis, mis puutub intriigi tabamisse ja tegelastega ümberkäimisse. Suhted ja situatsioonid on leitud noore kirjaniku kohta haruldaselt tugevad ja põnevad, milleks on kahtlemata ammutatud inspiratsiooni eespool-nimetatud draamakirjanikkudelt. Wilde arvab, et ta esimesed katsed oleksid sobinud vahest tumedate ja õudsete kurbmängudena paremini, kui oleks leidunud honoreeriv kirjastaja või lavastav teater.

II.

Tallinna „Virulase“ toimetusse asumisega algas Wilde kirju, vaheldusrikas, ent huvivaene ajakirjanikupöli. „Virulase“ juures töötas ta kolm aastat (1883—1886), kus oli ta ülesandeks sõnumete kirjutamine, juttude tõlkimine, korrektuuri lugemine, talituse ning ekspeditsiooni toimetamine. Ja aeg-ajalt kirjutas ta algupäraseid jutukesi lehe joone alla.

Alguses ei olnud Järv Wildega rahul: ta sõnumed olid kirjutatud liiga „kainelt ja külmalt“, ja Järv pidi ta korra juba lahti laskma. Aga Wilde vilus tööga varssi ja jäi peatumata Järve juurde, nagu öeldud, kolmeks aastaks. Siin kirjutas ta ka Järvega ühes romantilise minevikujutustuse „Vallimäe neitsi“, mis ilmus muidugi toimetaja nime all.

Wilde ei olnud kaugeltki hoolas ja korralik palgaline; kui Järv tuli koju, pistis ta toimetusest minema ja lõi aega surnuks kas vastasolevas „Lootuses“ või mujal „niiskes kohas“. Ajakirjanduslik käsitöö, pealegi kõige primitiivsemat liiki, oli talle liiga igav. Ka oli töö nii rohke, et ei annud sugugi mahti lugemiseks. Viimaks tüdines Wilde nii ära, et kaotas igasuguse hoole töö vastu, mis peremehele muidugi polnud meeldiv.

Paar viimast aastat elas Wilde omal kostil ning omas korteris ja sai palka siis 40 rubla kuus. Sel ajal võttis

Wilde ilukirjanduslik tegevus esimese hoo paisumise poole: 1885. ja 1886. a. ilmus „Virulases“ terve rida töid, nagu romaan „Teravad nooled“ ning jutustused „Leeni“, „Mägede poeg“, „Jobu“ ja „Lina-Mai“.

Viimased on ilmunud nüüd „Kogutud teoste“ 3-das köites, kus Wilde seletab huvitavalt oma tooaegse töövillakuse kohta muu seas järgmist: „Küll ergutas noormehe loomislusti ja töötõttu nähtus, et teda tähele pandi ja tema järgi isu tunti, küll virgutas ka saksa koolist tulnut tavalikus toimetusetöös aegamööda saavutatud keeleline vilumus; ent needsamad ajurid andsid autori palgamaksjalegi asja, temast igapäevase leheorjuse kõrval veel võimalikult oht-rasti ilukirjanduslist „abitegu“ nõuda. Selle kohustuse alla ei painutatud mind mitte ainult „Virulase“, vaid hiljemini ka teistes toimetustes, kust teenistust võtsin — see sai nagu enesest mõistetavaks lepingutingimuseks. Et niisugune tundlik üliviljakus tuluks oli enam vastava lehe minekule kui minu toodangule, eriti vormi suhtes, on seletamatagi selge.“

Kuna tööde hea edu andis lootusi parema ja vabama tuleviku peale, siis lahkus Wilde „Virulase“ juurest ja asus vanemate manu Karjakülasse, et katsuda õnne „vaba sulemehena“. Et aega nüüd rohkem, muretses Wilde omale ka paremat lugemisvara, eriti Googoli, Dostojevski, Pushkini ja Turgenjevi töid (kahjuks küll saksa tõlkes). Kuid ka banaalsed tööd ei jäta teda rahu; oli kirk lugeda, paremate hankimiseks puudus raha, sellepärast tuli kustutada lugemisjanu paratamatult igasuguse ajaviite-lektüüri-ga.

Teenistuseks oli talle siin jutustuste kirjutamine ja tõlkimine „Virulasele“ ja Hermanni „Postimehele“; samuti saatis ta neile sõnumeid ja artikleid — 1 kuni 1½ kop. rida. Korruga tuli talle pähe hulljulge mõte: teha end iseseisvaks uue lehe asutamisega. Kuid leheluba ei antud ja Wilde tegi siis uue sammu: laenas isa vastutusel summa raha ning ostis Hermanni nädalalehe „Postimehe“ ära.

Aga ka see katse ei õnnestunud: Wildet ei kinnitatud väljaandjaks ega vastutavaks toimetajaks ning kaup läks tagasi. Nõnda jäi Wilde Hermanni juurde palgaliseks toimetuse liikmeks, kuna leht hakkas ilmuma kolm korda nädalas. Kuid ka siin lõppes pea Wilde püsivus töö üksluisuse tõttu, ta hakkas jälle reapalgaliseks. „Postimehes“ avaldas ta 1887. a. romaanid „Kuhupäikeipaista“ ja „Kaks sõrme“ ning 1888. a. jutustuse „Rõuge armid“.

Neist on kahtlemata kõige kordaläinum töö „Kaks sõrme“, mis oli kirjutatud vabapõlves Karjakülas. Kuigi jutt oli tellitud ja hakkas ilmuma lehes juba enne valmimist, on vabam töötamisvõimalus tulnud talle suureks kasuks. Kuid romaani lõpp, mille kirjutas Wilde juba „Postimehe“ närveerivas toimetustoa Tartus, äpardus tunduvalt ja see sundis uuele ümbertöötamisele „Kogutud teostesse“ mahutamise puhul. Kirjanik arvab olevat ses kindlamat kompositsiooni, realistlikku põhitooni, psühholoogiat on süvendatud ning sisemiselt lahendatud ja stiili ning keelega hoolikamalt ümber käidud. Teatava määrani võiks öeldu kinnitamiseks alla kirjutada, ent üldmulje tundub siiski ebamäärasena. Siin on õige ilusaid lehekülgi, kuid leidub ka palju kahtlasi ja alusetu vastolusid. Kõige pealt tundub, et kirjanik on tahtnud võtta enesele täita mingit uut maneeeri, nimelt analüütilise romaani meetodit, kuid tal pole olnud selleks tarvilikku jõudu. Ta analüseerib lõpmata palju, nii et teose psühholoogia saab lõppeks päris tüütavaks. Kuid esimese sellekohase katsena on teos väga huvitav ja tuletab kohati meelde „Mäeküla piimameest“.

Suvitades Tartu lähedal Luunjas katsetas Wilde otsekohe saksa keeles kirjutamise alal. Ta kirjutas novelli „Der rote Mul'k“, millega läks Tallinna ja viis selle „Revalsche Zeitung“ toimetusele. Et tal oma ande kohta ei olnud liialdatud enesearvamist, siis oli ta lootus töö vastuvõtte peale hoopis väike; seda rõõmustavam oli aga üllatus, kui toimetaja Chr. Mickwitz (see tuntud Balti saksa ajakirjanik ja luuletaja teotses ajakirjanduse alal suures lugupidamises kuni oma surmani, läinud aastal, olles ühtlasi Eesti ajakirjanikkude ühingu liige) kirjutas, et ta trükivat jutukese ära juba lähematel päevadel. Nii sündiski. Hiljemini ilmus see novell, mille iseloomude ja tegevustiku tagapõhi oli võetud Muuga mõisast ja laanest, J. H. Vahtriku tõlkes ka „Postimehes“.

„Punane mulk“ tõi autorile peale 30-rublalise honorari ka selle kasu, et talle anti „Rev. Zeitung“ juures kohtukoja referendi ja lokaalreporteri koht — kuupalgaks 25 rubla.

„Punase mulgi“ edu tiivustas Wildet mõne oma eesti novelli ümberpanemisele, mille seas oli ka „Rõugearmid“. Selle saatis Wilde Riiga „Zeitung für Stadt und Land'ile“, sest juba oli tal himu Tallinnast täis ja peas mõlkus mõte, soetada omale asupaik suuremasse linna. Kohavahetuseks andis põhjust ka katse, hakata Tallinnas saksa näitlejaks. Ta pettus näitlejakarjäärast, kahjatse-

des oma kaht proovikuud, mis ära raisatud teatri palgata õpilasena, ja suundus Riiga.

Siia jõudis ta laevaga, ainult 3 rubla taskus. Kogu Wilde lootus oli pandud „Rõugearmide“ peale. Hirm eitava otsuse eest hoidis teda esimesel päeval toimetusse minemast. Teisel päeval läks aga väriseva südamega: nälg seisaks silma ees, kui töö veel lugemata või ta ei kõlbaks. Aga toimetaja Ruetz seletas lahkesti: „Töö loetud ja vastu võetud. Honorar peale ilmumist.“ „Aga — aga — ma olen paraku võõras linnas“, poetas kohmetuv noormees. „Soo, see on teine asi; siis maksan ette.“ Ja lahke toimetaja kirjutas kassatähe 25 rbl. peale.

Wilde üüris linnas odava korteri, ja kui raha kuu jooksul hakkas lõppema, läks ta otsima sama lehe juurest kindlamat teenistust. Ta sai osalt toimetuse, osalt talituse tegelaseks: kirjutas lehele eesti ajakirjandusest sõnumeid ja referaate, luges korrektoori ja võttis kuulutusi vastu. See kestis 1889. kuni 1890., üle aasta. „Rõugearmid“ ilmus lehes suvel 1889.

Aratunne, et saksa keeles võib kirjutada, tõi Wilde mõttele: kas ei saa ära kasutada praegust seisukorda ja teostada oma ammust rändamisiha nüüd Saksamaale minekuga. Teenistus Riias oli otsekui selle ettevalmistuseks: võimaldas saksa keele lõplikku valdamist ning väikest reisiraha.

Rublat nelikümmend taskus, sõitis Wilde sügisel 1890 Berliini. Iseäralisi lootusi ei olnud selle reisiga seotud, ta tahtis vaid näha ja maitsta suurlinna kihavat ja kirjut elu, lasta end õõtsutada kord eluookeanil.

Nagu kodumaal, nii elas Wilde ka välismaal väga kitsikut elu. Tööd leidis küllaldaselt, aga selle eest maksti „näljahinda“. Paul Grügeri „Literarisches Bureau'le“ kirjutas ta iga nädal ühe följetoni pealinna elust, mille provintsilehed, kui büroo abonendid, ära trükkisid. Naljalehtedele „Humoristische Blätter“ ja „Der Dorfbarbier“ „nokitses“ naljajutukesi. Eesti keelest pani ümber oma jutustuse „K ä n n u d j a k ä b i d“ (mis ilmus eesti keeles 1892 esiti „Postimehes“, pärast eraraamatuna) ja naljajutu „Laa-dalelled“, mis Grügeri kaudu läksid provintsilehtedesse (viimane ilmus pärast ka „Neue Dörptsche Zeitungis“ Tartus). Veel teisi, saksa lehtedes ilmunud jutustusi ja novelle on mitmed (neist ilmusid mõned ka Ameerika ajakirjanduses), kuid kahjuks olid need tööd liiga vähese kirjanduslise väärtusega, et oleksid võinud saavutada tähelepan-davust ja kirjanikule kuulsust.

Wilde on öelnud korra õige kahjatsedes¹⁾: oleksin saanud vist mõne sammu kaugemale kui olen praegu, kui mul poleks liiga nõrk auahnus. „Ka teiste poolt on mulle seda ette heidetud, minu püüde-energia vähesust kahjatsetud. Aga — ma olen, nagu ma olen. Minu püüdelised jõukoondused on lühikese kestusega — ma katsun kergemalt läbi saada. Võib aga olla, et see enesehoidmine minu jõudu seda paremini konserveerib — ehk ma suudan oma elulusti ja töördõmu värskust vanaduses seda kauemini alal hoida.“

Samal ajal tegi Wilde kaastööd Hermannii „Postimehele“ ning avaldas töid eriraamatuina. Selle aja tähtsaimast töödest olgu mainitud: „Kuul pähe“ (1891), „Kus sandid saia söövad“ (1891), „Tema ja ta laps“ (1891), „Naer on terviseks“ (1891), „Röövitud tiivad“ (1891), „Kännud ja käbid“ (1892).

Kuid kõige selle viljaka töö peale vaatamata oli varaks nälg. Berliini olud polnud töötasu poolest paremad kui kodumaal, võib-olla veel pisut pahemad. Följetoni eest maksti 10—15 marka ning pikema novelli eest 35—50 marka.

Kuid sellele lisandus veel midagi kannatavat kirjaniku elus, midagi hingeliselt halba ja rusuvat. Wilde abiellus ühel nõrkusetunnil naisega, kes oli ta hingele, ta vaimliste huvidele ning kogu ta iseloomule võhivõõras, kes mürgitas kirjaniku elu terveks seitsmeks aastaks, nagu viimne ka tema oma. Sellele piinale, nagu nimetab Wilde seda vahekorda, tegi ta lõpu mõlemate tuluks alles kodumaal, kuigi sündis ta natuke hilja kirjaniku lõtvuse tõttu. Berliinist ajas see abielu Wilde varemini ära, kui ta oleks soovinud, — juba aasta pärast...

Oleme näinud, missugustes oludes tuli Wildel elada ning arenda kirjanikuks. Need olid aineliselt viletsad ning vaimliselt huvivaesed, igatahes teissugused kui praegu algavail kirjanikel. Kuna praegu valitseb meil juba teatav kirjanduslik kultuur, suurem tasutavus kirjanduslike töö eest ning üldine arusaamine kirjandusest kui kunstist, mis määrab ära vähemalt esialgu algaja maitse, polnud Wildel seda õnne.

Wilde „maitset“ olid piiristamas need labased saksa väikekodanlised jutud ning juhuslikult, pealiskaudselt tuttavaks saanud klassikud, mis eelistasid sündmustikkude põne-

1) Käsikirjas „Katked minu elust“, mis on olnud õige suureks abiks ka nende ridade kirjutamisel.

vust ja saladuslikkust, stiilikergust ning meelearnust. Ja teiseks, kirjanduslised honorarid olid äärmiselt odavad, odavamad, kui et nad oleksid võimaldanud käesolevagi loomingu kallal enam tõsisemat tööd.

Wilde noorpõlve-tööd kuni Berliinist tagasi tulekuni pole esteetilise tundmuse ega arenenud maitse jaoks. Sellest seisukohast võttes pole nad üldse tänapäeva-teosed; kui kirjanduseloost tundmine ei vajaks neid, siis oleks mõttetu nende välja-and uutes trükkides.

Kuid me ei või silmast lasta ajaloolist perspektiivi! Kampmann kirjutab oma kirjanduseloost: „Pärna küla jutud ja Bornhöhe „Tasuja“ seisid alles igast kiitusest kõrgemal ja romaani ideaali nähti Järve „Vallimäe neitsis“. Mis muud võis pakkuda kirjandusse astuv noormees kui sulesünnitusi selles vaimus?

Wilde ühe esimese töö nimi on „Musta mantliga mees“ à la „Must kuub“, teised tööd kannavad pealkirju nagu „Teravad nooled“ või „Kuul pähe!“ Nimed iseloomustavad kogu noore Wilde kirjanduslist ilma.

Tarvitseb vaid läbi lugeda mõningaid tooteid sellest ajast, kui oleme selgusel kogu kirjaniku võtete ja maneeride kohta. Wilde valis oma töödele kriminaalsed ained, mis põnevad juba seesugustena. Igasugused romantilised juhtumused, nagu pistolipaugutamised, uputused, elupäästmised, vanemate saladused jne., viivad edasi jututegelast tema eluvoolus. Konfliktid pole tuletatud mitte psühholoogiliselt, vaid ootamata juhistest, ja neid ikka süvendab ja lahendab mõni idealiseeritud armastus.

Kui teose alul või keskel kerkivad peakohal ähvardavad tormi- ja kõuepilved, siis saabub teose lõpuks kõige päikesepaistelisem ilm. Kui alul ei paista mõnesse agulihurtsikusse päike, siis keritakse lõpuks varjav „kangas telgedelt“. See lohutav idealism kroonib Wilde hilisemaidki töid, nagu suuri ajaloolisi romaane „Mahtra sõda“ ja „Prohvet Maltsvet“.

See „päikesepaisteline muretus“, nagu on sõnastanud vististi keegi arvustaja, saab põhjuseks, et Wildet hakatakse lugema reaktsiooni-aastail suure õhinaga. Kuna inimeste meeled olid pettunud ja väsinud valdavast olukorrast, siis tunti loomulikult vajadust kerge ja lõbusa päikesepaiste järele. Wildest sai seega ajaviite- ja naljakirjanik. Wilde sai loetavaks ja ta omandas ülemaalse kuulsuse. Wilde juttudest peeti lugejate seas väga suurt lugu.

Kui Wilde pühtses oma 50 aasta sünnipäeva, kriipsutasid peaaegu kõik ajalehed seda eriliselt alla. Neist mõne huvitavama rea luban enesele esitella siingi:

„Kui kord keegi „Wilde“ ütles, siis oli teiseks sõnaks: **W i l d e n a l i!** Wilde nali — see oli midagi vägevast, midagi võimsast, kõike mahamurdvat, kõigest võitu saavat. Oi, kuidas vanasti — vana Wilde ajal — naerda sai: missuguse hoo, missuguse tule, missuguse valuskõditava piinava lustiga, missuguse otsekohese sunduseta, hea meelega naerda sai!.. Wilde nali — see oli külakost, millest paremat ei suudetud ette kujutada, oli meelelahutus, mida mälestades veel mitu aega tõsised mehed muigasid ja naised tundsid silmi naerul niiskeks minevat“ (M. Reichenbach: Päevaleht 1915, 41).

„Loeti ja naerdi: Raamat käis käest kätte, perest peresse, kuni ta ära kulus“ (A. H. T(ammsaare): Pvl. 1915,44).

Kindun esitluse tõepärasuses. Kuid kahtlen, kas Wilde naljajuttudel on praegu veel seda jõudu. Nagu värv pleekub aja jooksul, nii lendub ka naljajutu väärtus aastate kuludes. Peab sisalduma midagi tõeliselt väärtuslist ja sügavalt andelist, et püsida aastakümneid — ja -sadu.

Wilde ei tunne oma esimeses tegevusjärgus sotsiaalseid küsimusi realistlikus mõttes. Kui on asetunud mõni ühiskondlik vastolu, siis on see ikka shabloonilise seisusevahenäol. Kuid seejuures on tähtis, et Wilde teoste kondikavaks pole nii sageli igivana suhe talupoja ja mõisniku vahel (see tuleb alles hiljemini), kui on väikekodanlike kihi ning mõisnikkude omavahelised suhted.

Kuid Wilde pole enam romantik endises mõttes, sest ta püüab juba õige aegsasti realistliku ideaali poole: „Ma püüan oma juttudes aega, elu ja inimesi kirjeldada, nagu nad tõesti on, mitte nagu nad olla võiksid, olema peaksid, või nagu neid paleusline luule teha tahaks“ („Postimees“, 1887, 17). Need on kauged kajastused Zola vaimus, millele lähenemine lükkub aga edasi kümnekonnaks aastaiks.

Vormiliselt jääb Wilde veel kauaks ajaks romantikute valda. Kui ta stiil on kõnesoleval ajajärgul följetonlik-romantiline, siis ei vabane see täielikult ka hiljemini romantistidest, kergetest ilmetest. Alles kõige uuema ajajärgu töödes on tõmmatud peale tugev kriips kõigele endisele.

Teoste kompositsioon lonkab veel tublisti. Esimesed tööd, nagu „Kurjal teel“ ja „Musta mantliga mees“, ehituvad üksikutele piltidele, romaanis „Kaks sõrme“ on palju ballasti: korrutamist, refereerimist ja targutamist, missugused pahed esinevad sageli ka teistes pikemates töödes. Kuid

mõned väiksemad tööd, nagu „Jobu“, „Kõie pealt“ või „Lina-Mai“, on kompositsioonilt väga tihedad ja ümmarikud, nii et neid on sellepärast päris kena lugeda.

Wilde kirjanduslise tegevuse esimese perioodi enam kordaläänud tööd on: „Kõie pealt“, realistliku koloriidiga tasakaaluline novell; „Lina-Mai“, kena, vaba realistliku dialoogiga, lühisõnalise iseloomustusega ning mõningate psühholoogiliste tabavustega; „Töömehe tütar“, kus iseloomud kaunis selged, kuigi idealiseeritud, ja sündmustikku on katsutud selgitada psühholoogia abil, kuigi kompositsioon on õige lonkav; ja „Kaks sõrme“, mis huvitav nii psühholoogiliselt kui stiililiselt.

III.

Kui Wilde lahkus 1892. a. Berliinist, siis oli ta jätnud sinna oma hingelise rahu. Meel haige isiklikest pettumustest, pea kihisev uutest muljetest ja võtetest, asus Wilde kodumaale, esialgu peatudes vanemate juures Karjakülas.

Ta oli värskendanud oma vaimu Berliinis väga tähtsate kogemustega: Ta oli elanud kaasa saksa uuemate teatrisaavutustega, oli näinud saksa esimestel näitelavadel ja esimeste jõudude tõlgendamisel Gerhart Hauptmanni, Sudermanni, Ibseni ja teiste teoseid, oli lugenud ka mõndagi moodsa realistliku romaani alal.

Ja veel oli miski, mis valdas uudisena ta huvi: politika ja sotsialismi küsimus, mille lained käisid sellal Berliinis kõrgelt üles ja alla. Riigipäev, parteide koosolekud, Venemaal keelatud raamatud ja ajalehed, teaduslised kõned ja kunstikogud — need sünnitasid Wildele kui pealtvaatajale ja kuulajale suurt huvi. „Kui Richter riigipäeval kulude-tulude eelarvet vitsutas või sotsialistlikku „tulevikuriiki“ hävitas, siis olin mina tingimata tribüüne peal. Ma lugesin kodanlik-radikaalset ajakirjandust, kodanlik-ideoloogilist teadust.“

Eestisse tulekul ei sündinud esialgu midagi uut. Ta asus pea Hermanni „Postimehe“ juurde Tartu, et jätkata vana ajakirjaniku-põlve; isegi ta palk oli endine — 40 rbl. kuus. Jätkus endine rühkimine, nii toimetustoa kui kodus, ikka sellesama palga eest: pidi kirjutama lehele peale igapäevase toimetusetöö veel neli määratud pikkusega algupärast jutustust aastas.

Berliini kihavast ja rahutust elust pääsedes kodumaa vaiksetesse oludesse, toimetusetoa igavate seinte vahele, hakkas alles selguma, mis ta oli saanud kasulikku oma esi-

mesest välismaa-reisist. Siin hakkas järeldusi tekitama kõige esmalt ta tutvus politikaga, hakkas kujunema ta poliitiline ilmavaade. Tartus olles tutvub ta läti sotsiaaldemokraatlike üliõpilastega, kes aitasid ta „meelsuslist edukäiku hoopsasti kiirendada. Veel mõni aeg skeptilist arupidamist, elu tähelepanemist, lugemist“¹⁾ ja Wildest kujuneb eesti ühiskondlik novaator.

„Nüüd teadsin ja tean ma, missugune ainus seltskonraklass ja partei oma tulude ja tuleviku eest võideldes kõigi rõhutute tulude ja tuleviku eest võitleb ja üksnes õiglaselt ja sihikindlalt võidelda võib, sest et tal, nagu kõigil teistel, midagi kaotada pole, aga kõik võita... Ma ei usu mitte, et ma selle teadmise kohta kunagi kahtlema löön.“

Materialistide tõetundmise järele, et inimene on ümbuskonna ja olude laps, pidi saama nüüd Wildest paratamatult sotsialist; kuid tema lähemaid töid vaadeldes näeme, et ta uued mõjud on ainult pinnapealset laadi ja Wilde on jäänud oma sisemises olemuses edumeelseks väikekodanikuks. Kampmannil on siin täielik õigus nimetada Wildet „sündmuste ja temperamendi poolest instinktiivselt elumaitsvaks kodanlaseks“, sest kuigi ilmavaade võib palju muududa, jääb endiseks inimene oma temperamendi ja kalduvuste, oma sünnipärasuse poolest.

Esimene novell, mis juba teadlikult kirjutatud uute mõjude all, on „K a r i k a s k i h v t i“ (1893). Oma pealkirjaga tõlgendab ta juba uut meelsust. Teos on õige tugeva sotsialistliku intriigiga, iseäranis alul, mis tuletab meelde mõnd välismaa tuntud realistlik-sotsialistlikku kirjannikku. Selle asemel, et tõusta vastoluliseks tugevaks draamaks, võtab ta juba teise peatüki järele endise väikekodanlike novelli ilme. Mis ühiskondlikult seisukohalt kõige huvitavam, on ära öeldud kahe esimese peatükiga, selle meeoluga, mis ajab Hermann Lestat, teose peategelast, end üles pooma.

See on äärmine viletsus ja näljatunne, väljendatud tugeva psühholoogilise põhjendusega. Tegelas pole idealiseeritud, tal on kõik nõrga inimese pahed ja puudused, ta pole sündinud vaesena, et kannatada põlist näljahäda, vaid on langenud rikkamast perekonnast ning kõrgemast hariduseastmest alla Peterburi viletsuseurkasse. Sellepärast ei saa olla lugejalgi tema vastu kaastundmust, nagu sünnib

1) See ja teised ilmavaatesse puutuvad tsitaadid on laenatud „Kirjatööde kogu“ (1907) eessõnast.

küll sageli Wilde romantiliste juttude puhul. Wilde ei idealiseeri kunagi oma sotsiaalsete ideede kandjaid, ja see on kirjaniku kohta lugupidamisväärne.

Wilde näitab, et sotsiaalne viletsus tuleb kirjutada ka isiku, mitte üksi ühiskonna arvele.

Vististi on mahutanud Wilde siia palju oma isiklikke kogemusi, sest Hermann Lesta viletsuse kujutused on jutustusel õige tõepärased ja väga plastilised. Karikas on täis kihvti ja vahutab juba üle, valgudes üksikute aforistlikkude lausudena teose lehekülgedele. Jutustus on Wilde kohta äärmiselt filosoofiline: Ei oli ilmas ainustki head ega ausat inimest, ei ole ligimesearmastust, halastust ega kaastundmust! . . .

See tõetundmine lõikab läbi teose kui mingi valuhoo. See käib ilma erandita nii peategelase, ta mõrvoja kui ligimeseaitaja vabrikandi kohta. Kirjanik naerab kõiki hulgu Trapi (kelle asetus kompositsiooniliselt väga tähtis) egoistliku filosoofia läbi.

Et teosest pole saanud kunstitööd, selles on süüdi vorm, mis pole mitte hea, iseäranis kompositsioonilt ega jutustuse meetodilt. Puudub realistlik järjekindlus ning täpsus, iseäranis mis puutub vabrikandi Praklitzi tumedaksjäävatesse sammudesse. Ning stiililiselt kainetesse toonidesse segunevad hooti följetonistlikud pisted ning maitsetud laused.

Wilde järgmine teos, mis teotseb ka ühiskondlikkude küsimustega psühholoogilisel alustel, on „L i n d a a k t s i a d“ (1894); kuid tundub, et selles pole niivõrt satiirilist rõhku, kuigi arvustamine on silmapaistval kohal. See näitab ka kirjaniku süvenemist miljöo maalimisse. Kui eelmises jutustusel oli ümbruse kujutus juhuslik ja veel romantiline (linna elu on raskem vaadelda lähemalt), siis käesolevas on oldud kaunis hoolikas. Otse praktiliselt on loendatud hooneid ja esemeid, kuid kahjuks on värvidest ja tundlikkusest puudus.

Selle peategelane on külakooliõpetaja, kelle isiklikku saatust rikub ta teotsemine laevaseltsi „Linda“ aktsiatega. See pole enam nõrk iseloom, vaid kõikides aukartust äratav inimene, kuid siiski on tal oma salapatud, mis rikuvad südametunnistust ja ei anna rahu. Kirjanik arvustab nii teda kui teisi väiklasi külainimesi, kelle esimeseks ja viimseks mureks on raha. Ja sellega on leitud huvitavad vastolud.

Kena lõbuga võib vaadelda koolmeistri psühholoogilist võnkumist kahe naise vahel raha-asjade pärast, mis on teose paremaid kohti. Nii eelmises kui selles teoses on suureks

teguriks raha ja leiva küsimus. See koomiline elavus, mida sünnitab raha, pakub mitmeid häid pilte, need koonduvad tõe-olude kangaks, otsekui võrguks, mille niitide vahele peab paratamatult langema Kooli-Kristjan.

Peale Kristjani ei saa võtta teisi kujusid tõepärastena, kuigi on kontuurilisi jooni. Kuid mis siin iseäranis nõrk, on keel. Selle kergus, pealiskaudsus ja labasus ei jäta oma tumedat varju heitmata ka enamõnnestunud kohtadele.

Jutustus, mis sellelt ajajärgult peetakse kõige väärtuslisemaks ning millel kirjanduslooline tähendus, on „K ü l m a l e m a a l e“, mille kirjutas Wilde „Postimehe“ toimetuses olles peale harilikku päevatööd ilukirjanduslise lisatööna. Jutt ilmus 1896. a. „Postimehes“ ning trükiti järgneval aastal ka raamatuks.

Siin on tehtud julgeid samme romantismist vabanemiseks, iseäranis sisuliselt, kus on pandud maksma „ümbruse mõjuvus“ mõjukamalt kui kuskil mujal. Lugegem, mis ütleb Wilde ise oma aine muutumisest: „Kui „Külmale maale“ oma ilmumisel ebatavalise tähelepanu võitis, siis küll kõige eel sellepärast, et temaga eesti belletristikas esimene katse tehti luulekirjanduslist ainevalda laiendada ka ühiselulise ala, sotsiaalse probleemi, proletaarse miljöö peale. Üllatas tol ajal uudisena, et teadusliku sotsialismiga tutvunenud autor selles maata mehe kurbloos — maksva üldise vaate vastu — omandusevastase kuritegevuse viib kausaliiteeti majandusliku häda põlvega, seda väljendades ja tõestades eriti peategelase psühholoogilise arengu najal. Ja selles seisabki töö kunstiline väärtus, et ta oma propageerivaid ideid suudab teostada kunstipärase kujundusega ja usutavusega.

Uheski teises sotsiaalses novellis ega romaanis pole Wilde näidanud nii liigutatavalt-traagilisi pilte rahva viletsusest kui siin. Tuglase tähelepaneku järele hüüavad Wilde tegelased kooris: leib, leib! Ja — see on nii, kuid kuskil mujal pole selleks karjuvaks vajaduseks nii tõetruud põhjust kui romaanis „Külmale maale“. Selle poolest suudab võistelda eesti kirjanduses ainult Juhan Liivi „Vari“.

Wilde ei vali peaaegu kunagi oma ideede läbivijaks idealiseeritud kangelasi, eeskujulikke inimesi, vaid rikutud iseloomuga langenuid, kelle vastu tuksub kirjanikul teatav sümpaatia. Need on kirjaniku enese temperamendi teisikud; sellepärast on arusaadav kirjaniku ja ta tegelaste soe vaherkord. Wilde ei ironiseeri, või kui seda juhtub, siis juba nende vastastüüpide arvel.

Mingisse südamest tulevasse kaastundmusse on mähitud „Külmale maale“ teravad-traagilised kontuurid. See pehmendab nende tegelaste kurbloodist ja valjut saatust.

Kokkuseade poolest on õnnestunud töö, mida kirjanik ise kirjutab teema arvele. See on osutunud talle nii tänu-likuna, et sellest tekkiv õhin tegi kergeks jutustuse välimise kaju tabamise. Valitseb sorav arenemine ning hea isikute-ainete siduvus. Paarikümnesse lehekülge põimub juba mitmesuguseid tegelasi ja olusid, ilma et sealjuures tunduks lahtisust. Ja sarnase tihedusega on kirjutatud kogu romaan.

Ainus asi, mis ei meeldi praegu nende ridade kirjutajale, on teatav sentimentaalne värving, mis väljendub keeles ning kutsub esile vildē-eelsete kirjanikkude magususe ja heatahtlikkuse. Ka nüüdses uues trükis pole teos sellest vallandunud.

1896. a. lahkus Wilde „Postimehe“ juurest ning elas umbes aasta Moskvas vaba elu. Sel ajal on kirjutatud ka (Kampmanni arvates) ta jutustus „Astlavastu“ (ilmus 1898).

Selles liigutatakse moraalseid küsimusi ühe „langenud naisterahva“ näol ning ollakse seltskonna piitsutusel karikatuursem kui teistes Wilde teostes. Ainult „Prohvet Maltsvet“ lubab end võrrelda selles suhtes. Kelle õigus on visata kiviga? Ja Wilde näitab, et need, kes oleksid valmis kivi viskama, on ise palju pahelisemad, täis salapatte ja naeruväärsust.

Arusaavana seletab kirjanik, et „langemine“, kui võrra võib võtta seda sõna tavalises võttes, ei ole iseenesest mingi kuritegu, ei isiklikult ega ühiskondlikult. Tema „langenud naine“ ja ta „kaitsja-armuke“ Dr. Wallgren on sisemiselt puhtad ja lugupidamist teenivad kujud. Elu instinkt annab andeks nende sammud. Kujud on teatava määrani karrikeeritud ja idealiseeritud. Noor neiu, kes kehastab Wilde tavalikku armastuseromaani, on küll välimusest idealiseerimatu, ent sisemiselt ometi.

See on üks neist Wilde teostest, kus väline realism paarub hingelise realismiga: on tabatud hingeelu välise ilmeme, see on otsekui tüübiline portree, mille joontelt võib lugeda ta iseloomu kalduvusi ja suundi... Teostub Wilde üldine võte: aukartusele sundiva õpetaja kaju tabab ta tavalikkude mehiste meeste ilmet: kõhn, kahvatu ja allaheitmist sundiv nägu, pikk ja sihvakas kasv, tõsine ja igas toonis tasakaaluline olek. Ja teiselt poolt heasüdamlik, elurõõmus õpetaja, kelle ümmarguselt palgelt läigib igavene hel-

duš ja pehmus, kelle madal munajas keha veereb käimises kui kera.

Need tegelased, kes tahavad parandada seltskonna iganenud kombeid, nagu siin Ludvig Lange või „Mahtsa sõjas“ Herbert Heidegg, on ikka nõrgad iseloomud, jõuetud selle suure ülesande teostamiseks, samuti nagu paljudes teostes üldarvamise opositsionisteks kombelised kahtlase kuulsusega isikud. See võimaldab intrigeerimist ning kirjaniku ideede läbiviimist, samuti nagu nad tõlgendavad teatava määrani kirjaniku temperamentlikke kalduvusi.

Jutustus ei ole mitte suur, 80 lehekülge, kuid on äärmiselt tugevasti intrigeeritud, nii pea- kui kõrvaltegelaste kaudu. Ja selle keskpunktiks on saladus teadmatu isa näol — ikka see saladus, mis kannab Eduard Wilde teoseid!

Kompositsiooni ei tahaks pidada õnnelikuks, kuna siin palju situatsiooni kirjeldust suhete selgitamise ja minevikku viipamise näol. Kuid et need põimitakse kohe kahekõnede sekka, et nad ei ole just pikad, siis võib rahulduda. Arutlev proosa iseloomustab stiili.

Selles jutustuses on märgata võib-olla seda vabameel-suse vaimu, millega tutvus Wilde oma Moskvas käigul. Moskvast tulles peatus ta Narvas, et haarata pihku jälle ajakirjaniku sulge. Ta sai koha Narvas ilmuva „Virmalise“ toimetusse, kus püsis pool aastat. Kirjandusliselt kasulikuks osutus sinne olek sellega, et sai tutvuda Narva tööstusliste oludega, meie suurema tooaegse tööstuslinnaga. Saadud kogemused said kohe aineks uuele jutustusele „Raudsed käed“ (ilmus 1898), mille tegevus sünnib Narvas ja Peterburis ja milles on püütud iseäranis täielikult välja maalida ümbruskonda.

Kuid vististi on see kõige enam ebaõnnestunud Wilde teise perioodi juttudest. Siin on labasust stiilis ja võltstooni psühholoogias. Jutustus areneb küll otsekohehes suunas, ent selle intriigides ja probleemides pole väärtusi. Selles on rõhutatud tendentsi kunstivastasemalt kui kuskil mujal. Siin tuleb arvestada mõjusid Zola'lt ja Hauptmann'ilt, mis tiivustasid Wildet mõne töölistkonna kurbumängu kirjutamisele. Meil puudusid (ja muidugi puuduvad ka praegu) sellekohased tõe-elulised eeldused, ja teos kasvas välja õnsal ettekujutusel.

Siiski — kõige õnnestunud kohad on just kirjeldused tööliste elust, milleks andis Narva põhjust. Mis haavab kõige enam lugeja maitset, see peitub küll teose kunstilises väljatöötamatuses.

Me peame kurtma ühes kirjanikuga olusid, mis ei võimaldanud talle vähegi soodsat töötamist. „Ma olen nad kõik nõndaütelda sadulas kirjutanud“, nii seletas Wilde ligi kahekümne aasta eest, ja sellest saadik on saanud need sõnad üldiselt tuttavaks vististi kõigile. Kui hakata Wildega kõnelema ta kirjanduslisest tegevusest, loomingust, siis esimeseks kõneaineks oleks küll selgitus kammitsevaist oludest. See on rikkunud kauaks ajaks kirjaniku meele- rahu. Eluaeg teha tööd, ent ikka rutates, kannul kollitav nälg. Produtseerida asju, ikka produtseerida, millega ei ole rahul ise ega millest ei tunne rõõmu teised.

Toome pisut reaalseid andmeid. Wilde kirjutab käsikirjas „Katked minu elust“: „Mõeldagu, mäherdustel tingimustel ma olen pidanud töötama: Suurem osa minu romaanisid ja novellisid on ööseti kirjutatud, ja pealegi nõnda, et täna öösi kirjutatud järk homme ilmuva lehe joo- nealust pidi täitma; hommiku kell $\frac{3}{4}$ 7 seisis poiss trükiko- jast minu ukse taga, et jutu päevajärge vastu võtta ja la- dumisele viia. Kõik oli ainult mustalt kirjutatud, olulise- mate paranduste ettevõtmine lehe korrektuuris oli, nagu kerge mõista, võimata. Leheladu jälle läks, sest et kiri kin- ni ei võinud seista, kohe raamatu tarvis masina alla. Nõnda on minu „Külmale maale“, minu „Mahtra sõda“, minu „Anija mehed“, minu „Prohvet Maltsvet“ ning hulk vähe- maid töösid, mis enne lehes ilmusid, päevavalgust näinud. „Maltsvet“ seisab selle poolest veidi erandlikumal paigal, et „Uudised“ ainult 2 korda nädalas ilmusid ja et kaugelt suurem osa (umbes $\frac{4}{5}$) temast hiljemini üksnes raamatuks on kirjutatud, kuid missugustel oludel siiski! Kirjastaja, kellel raha trükitud osa sees juba kaua kinni — leht pandi 1905. a. seisma ja mina olin põgenemisel — nõudis minult sel määral käsikirja, et ladumine trükikojas vahet pidamata edasi kestaks; minul enesel jälle oli elamiseks niisama päeva pealt honorari vaja — Pihlakas maksis iga täie trükipoog- na (32 lhk.) eest käsikirja näol 40 rbl. — muidu oleksin nälga jäänud. Nõnda pidin Pihlakale just niisama tuhat- nelja käsikirja saatma, nagu enne lehtedele, ja seda ro- maani pikkuse pärast $\frac{3}{4}$ aastat päev päeva kõrva, ilma puhkusega, ilma küpsema kavatsemiseta, ilma parandamise võimaluseta! Et see romaan mul ilukirjandusliselt peaaegu luhta on läinud, seda tean ma ise väga hästi, kuid mul oli halva töö või näljasurma vahel valida. Raske, valurikas silmahaigus, mis 2 kuud kestis, oli mind aineliselt ja vaim- liselt ka veel viimase piirini ära kurnanud...

„Osa „Anija mehi“ kirjutasin küll, kui jõud viimaks

raugema löi, kodus päevatöö asemel, kuid ikka järg lähema päeva jaoks — olgu tuju ja tervist või mitte.“

„Õõseti pidin ma, lehtede juures olles, juttusid kirjutama, sest et ma päevasest toimetusetööst nii väsinud ja tüdinud olin, et ma pärast lõunat ja õhtul sulepea ja paberi vastu otse jälkust tundsin. Sel meeleolul läksin, kui paar tundi maganud, vahel lõbu- ja joogikohtadest otse tuju ja elevust öise töö tarvis tooma, et see mitte liiga tuim ja tahe ei saaks.“

Niisugustel meeleoludel on arusaadav, et kirjaniku meel sapistub, et ta satiiriliseks saab kaasaeglaste vastu ja kipub nendega polemiseerima. Iseäranis pahandavalt on mõjunud tema peale noor-eestlaste süüdistused, nagu ei oleneks tööde väärtus mitte näljast, et halvad elu- ja töötingimused nende nõrkusi ei vabanda, neist hoolimata oleks võinud Wilde luua paremaid töid, kui tal aga oleks talenti, maitset!

Peame tunnistama, et just Wilde on see, kellel talenti, kuigi ta ise ei pea „ennast jumal teab kui õnnistatud andeks“. Kui ande küsimus päevakorraks tuleb, siis enne mõne tema arvustaja puhul. Need tööd, mis on loonud Wilde ilma ruttamata, vähemalt viimistelleski, nagu „Jutustused“ või „Pisuhänd“, räägivad juba hoopis teist keelt.

Oma sotsiaalsetest novellidest, millest meil kõne juba olnud ja veel saab olema, peab Wilde ise paremaks, teda rahuldavaiks tööks: „Külmale maale“, „Astla vastu“, „Maht-
ra sõda“ ja „Koidu ajal“.

Meil jääb refereerida selle aja elust, et Wilde oli peale „Virmalise“ kuni 1901. aasta lõpuni Tallinnas „Eesti Postimehe“ ja 1902.—1904. a. „Teataja“ toimetuse liige (viimase lehe joonealusena ilmusid ta ajaloolised romaanid „Maht-
ra sõda“ ja „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“) ning „Uudiste“ nalja- ja jutuosa toimetaja Tartus kuni 1905. a. lõpuni, mil ta pidi põgenema emigrandina ametivõimude eest välismaale.

Ajakirjanduslistel ülesannetel oli ta teinud aastasaja alul kaks pikemat välismaa-reisi, — 1900. a. „Eesti Postimehe“ ülesandel Saksamaa kaudu Pariisi ilmanäitusele ja 1903. a. „Teataja“ poolt Balkanimaaile, et tutvuda sealsete rahvaste ühiskondlikkude ja rahvusliste oludega. Oma reisinähtused pani ta osalt juba teel kirja ja need ilmusid lehes pikkade joonealustena. Kas see ka kirjandusliselt kasu tõi, ei või me öelda, et ta aga kirjaniku turisti-temperamenti rahuldab, selles ei saa kahelda.

(Järgneb.)

Arthur Roose.

Kodumaa ajaloolised ja rahvaluule- lised kloostrid.

2

Klaara klooster.

Peale Kadrina kloostri leidus Tartus veel püha Klaara nunnaklooster, esimene mõisnikkude tütarde, viimane kodanikkude tütarde jaoks. Niisama vähe kui esimese asutamisaega võime kindlasti ära määrata, võime seda teiselgi. Vististi on see teine alles 15. aastasajal ellu tekkinud. Ainult harukorral nimetatakse selle neitsikloostri nime. Klooster seisis igatahes linnavalitsuse hoole all, seda enam, et ta, nagu juba nimetatud, kodanikkude tütarde varjupaika andis. Kloostris valitsesid franzisklaste ordu eeskirjad. 1525. a. pildirüüste ajal kihutati nunnad kloostrist välja; kloostri majade hilisema käekäigu kohta puuduvad kindlad teated. Klooster ise asus Magasini uulitsal.

Rahvasuu järele hüütud üht Tartu nunnakloostrit — kumba, ei ole teada — taevakloostriks, üht mungakloostrit aga põrgukloostriks.

Otto, Ueber die Dorpater Klöster, lhk. 1—24.

Gernet, Verfassungsgeschichte des Bisthums Dorpat, lhk. 85—87.

Otto, Ueber die Klarissenkloster Alt-Dorpats.

Lemmens, Die Franziskanerkustodie Livlands, lhk. 38.

Jahrbuch für Genealogie, 1902, lhk. 107.

Dominiiklaste klooster.

Dominiiklased näikse 1300. a. paigu Tartusse kloostri olevat asutanud (Winter, Die Cistercienser II, 124); klooster oli umbes sel kohal, kus praegune Vene Maarja taevaminemise kirik seisab (Otto, Ueber die Dorpater Klöster, lhk. 53). Vähemalt on 1909. a. ettevõetud kaevamised kloostri põhimüürisid avastanud. Hilisemate teadete järele kandis see mustade munkade klooster Maarja Magdaleena kloostri nime (Otto, lhk. 56). Lähemaid teateid Maarja Magdaleena kloostri ajast saame alles usupuhastuse ajal, sel puhul, kui Melchior Hofmanni järelkäijad Tartus puhastusetööd algasid. Selle kohta kirjutab Bredenbach: „Nüüd tungib ikka veel täitmata hulk dominiiklaste kloostri kallale, kus ta munkadele nii kangesti peale tükib, et need vaevalt elu suudavad kaitsta. Prior aga manitseb vendi kannatlikud ning tugeva südamega olla, ja nii lähevad nad vaeselt, ilma mingisuguse varanduseta, ometi mitte ilma palveraamatuteta oma teed.“

Sest ajast peale, kui mungad Maarja Magdaleena kloostrist välja aeti, näikse kloostergi kõdumisele vastu läinud olevat.

Urkundenbuch III, nr. 778; V, nr. 2151; VI, nr. 2819 ja 2941.

Jahrbuch für Genealogie 1902, lhk. 106.

Otto, Ueber die Dorpater Klöster, lhk. 53—56.

Bredenbach, Historia belli Livonici.

Winter, Die Cistercienser.

Franzisklaste klooster.

Dominiiklaste kloostri kõrval leidis Tartus veel franzisklaste klooster, mille asutamisaeg niisama hämaruses peitub. Vist tekib see alles pärast 1417. a. ellu (Otto, Ueber die Klöster Dorpats, lhk. 58). Hiljeminigi leidub selle kloostri kohta koguni vähe teateid, peale muu paaris Tallinna testamendis (Urk. II, 2, nr. 545). Alles usupuhastuse tormijooksu ajal kirikute ja kloostrite peale nimetatakse seda kloostrit. Bredenbach kirjutab dominiiklaste kloostri kallale kippumise järel: „Siis mindi minoriitide asukoha kallale, ja siingi on guardian, kes lahkuvaid munki julgustab.“

Otto oletamise järele (Klöster, lhk. 60) oli praeguses Magasini uulitsas kolm kloostrit: dominiiklaste klooster Munga uulitsa nurgal, siis edasi Magasini uulitsal franzisklaste klooster ja viimaks nunnade Klaara klooster. Wybers oma käsikirjas, fol. 137 b, arvab franzisklaste kloostrit bernhardiinlaste kloostriks; missugust nime see klooster muidu kandis, on teadmata. Munkade väljakihutamise järel lähenesid kloostrimajad otsale; millal nad täiesti kadusid, sellegi kohta puuduvad teated.

Wybers kõneleb veel Martini ordu kloostrist, aga selle kohta puuduvad teated täiesti (fol. 138).

Thraemer, Geschichtlicher Nachweis der 12 Kirchen Dorpats, lhk. 34—37.

Urkundenbuch II, nr. 597, 545.

Jahrbuch für Genealogie 1902, lhk. 107.

Otto, Ueber die Klöster Dorpats.

Wybers'i käsikiri Tartu raekoja arhiivis.

Äksi.

Kärkna.

Valgena (Kärkna) klooster on Tartu piiskopp Hermannii ajal asutatud; mõnegi korra on tähelepanu selle peale juhi-

tud, et klooster ühe piiskopp Hermannii ajal asutati, teise piiskopp Hermannii ajal hävitati. Nagu tavaliselt, ei või kloostri asutamisaega kindlasti ära määrata. Ühed arvavad asutamisaastaks 1228., teised 1233., kolmandad 1234. (A. v. Gernet, Verfassungsgeschichte des Bisthums Dorpat, lhk. 77).

Klooster kandis vanal ajal Valkena (= Valgena) nime; selle nime väänasid sakslased hiljemini Falkenauks. Kloostri riele kuulus oma mõisa, mida Vanamõisaks hüüti. Kloostri ja Vanamõisa hävitamise järel omandas 1602. a. selle pormeister Berend Gerten (Stryk, Beiträge I, lhk. 64), kelle suguvõsa kätte see mõneks ajaks jäi ja kes sinna uusi elumajapidajad ehitas. Gertenii (ka Gerkenii) järele hakkasid eestlased kohta omaniku nime järele Kärtnaks, Kärknaks kutsuma, missugust nime see alles praegugi kannab. Meil kõneldakse praegu küll Kärkna kloostri varemete kohast, kuid tõepoolest pole sellenimelist kloostrit olnud, vaid ainult Valgena nimeline.

Nagu näha, hävitati klooster varssi peale ehitamist (Hildebrand, Livonica nr. 21, p. 28). Gernet määrab selle hävitamise 1232. ja 1234. a. vahele (Bisthum Dorpat, lhk. 77), kuid kohe pärast hävitamist ehitatakse klooster uuesti. Klooster kuulus tsistertsiumi ordule, olles ühtlasi Saale äärsel Pforte kloostri „tütari“. Alguses tegid Valgena mungad vist misjonitööd, hiljemini panid nad aga pearõhku maakultuuri peale (Gernet, m. k., lhk. 81). Klooster omandas enesele ligemal ja kaugemal pea hulga külasid ja mõisaid; Tallinnas oli tal Vene uulitsal oma asutus ja maja ühes viljaaidaga, kuni Tallinna linnavalitsus selle kinnisvara 1569. a. ära võttis (Nottbeck, Der alte Immobilienbesitz Revels, lhk. 66).

Veel hilisemal ajal, 1426. a., sai klooster ordult maid ilma mingisuguste kohustusteta ja peale selle veel loa 30 adramaad omandada, ilma kohustusteta ordule (Urkundenbuch VI, 411). Kloostri ülemaid tuntakse 1234. a. peale 15. aastasaja keskeni kümnekond.

Viimseks kloostriülemaks oli Hermann Weiland, kes enesele 1552. a. Tartu piiskopkonna ostis, sedaviisi ühtlasi piiskopiks saades. Kuulujutu järele õelnud ta piiskopiks saades: „Rikka kloostriülemana tõusen ma üles, vaese piiskopina heidan ma maha.“ See ettekuulutus läks pea täide. 1558. a. vallutasid venelased Tartu. Piiskopp Hermann nõudis allaheitmisel, et ta Valgena kloostrisse võib elama asuda ja see maaga ning elanikkudega temale jääb. Venelased lubasid. Hermann läks kloostrisse; talle anti 200 auvahti kaasa, kuid need auvahid muutusid pea vangivahtideks.

Kloostri omanik saadeti Moskvasse, kloostri enese aga muutsid venelased veel samal aastal varemteks (Napiersky, Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger Livlands, I, lhk. 89). Kloostri juures nähti veel 1630. a. kloostrikiriku varemeid.

Rahvas nimetas kloostrit vanasti ka Muugalinnaks.

Hagemeister, Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands, II, lhk. 104.

Stryk, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands, I, lhk. 57—64.

Reihenfolge der Aebte des Klosters Falkenau, Inland 1839, nr. 37.

Kärkna kavalatest munkadest kirjutab Fabritius ja tema järelle Pabst, Bunte Bilder I, lhk. 82 jj., Isamaa kalender 1884, lhk. 52—55.

Jahrbuch für Genealogie 1902, lhk. 107.

Russov, Kroonika, 63 jj.

Arndt, Livl. Chronik, lhk. 277, 238.

Urkundenbuch VI, 411.

Gernet, Verfassungsgeschichte des Bisthums Dorpat. Hildebrand, Livonica.

Napiersky, Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger Livlands I, lhk. 89.

E. Körber, Vaterländische Merkwürdigkeiten, lhk. 75.

Võnnu.

Kaagvere.

Kaagveres, Emajõe ääres, vana Oldentorni lossi juures, oli niinimetatud Muugalinn. See oli midagi kloostritaolist, aga mitte päris klooster. Muugalinna saadeti vanu munki viimseid elupäevi surma poole saatma.

Otepää.

Pühajärve.

Otepää Pühajärve saarel olnud muiste klooster ja mungad. Kloostri ja munkade pärast hakatud saart Kloostri-saareks, aga ka Mungasaareks hüüdma.

Palupera.

Palupera Miku talu maal olnud teine klooster, nimelt praeguse talu-elumaja kohal, kus maja ehitamise ajal kloostri müüridegi peale satunud, teab K. Toom Tallinnast.

Talu lähedal on turbasoo, kust turbalõikamise ajal vanu rahasid ja asju leitud. Üks hõberaha kannud 1565. a. numbrit.

Otepää.

Otepää alevi juures olnud vanasti klooster. Nüüd ei mäletata enam hästi selle kloostri kohta.

Puhja.

Siidri.

Puhja Siidrilinnas olnud klooster, kloostri ligidal „Kantslikohtumägi“, kus kohut peetud. Rahvateadetest ei selgu, kes kohut pidanud, kas mungad või muud isikud.

Konguta.

E. Körber on kuulnud, et Kongutas vanasti klooster olnud, ei tea aga midagi lähemat selle kloostri kohta.

Körber, Vaterländische Merkwürdigkeiten I, lhk. 170.

Rõngu.

Väike-Rõngu.

Väike-Rõngus näidatakse kohta, kus rahvajutu järele vanasti klooster olnud. Kirjandusest ei ole ma teateid Rõngu kloostri kohta leidnud.

Palamuse.

Luaa.

Luaa vallas Kilbavere külas Tohiku talu alal on Kalevipoja lusika org; orus kasvavad sookased. Sinna kaotanud Kalevipoeg oma lusika. Rahvajutu järele olevat selle oru kaldal vana kloostri ase. Puuduvad teated, kas seal mingisuguseid kloostrimüüride jäänuseid leida. Jääb ülepea hämaraks, kas peab nimetus „kloostri ase“ tähendama, et seal vanasti klooster on olnud või et sinna kavatsatud kloostrit ehitada ning selleks ase välja vaadatud.

Kursi.

Kursi-Puurmani.

Lövis of Menar nimetab Kursit Saksa ordu komtuurkonnaks (Erläuterungen, lhk. 27) ja sel põhjusel võiks kohal kloostrite hulka sõna laiemas tähenduses arvata. Peale selle teab rahvasuu kõnelda, et Puurmanis enne klooster leitud. (Vdl. ka Postimees 1924. a., nr. 169.)

Torma.

Vaiatu.

Laius-Tähkvere vallas, Koimula küla väljal, Vaiatu mõisa läheduses leidub endise kloostrilise ahervare osa. Ahervars on jäänud vististi vanast Soomelinna kantsist, mitte aga kloostrist.

(Järgneb.)

M. J. Eisen.

Killud ja dokumendid.

Seletuseks ühe Kreutzwaldi kirja kohta Koidulale.

„Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetuse“ II jaos, lhk. 45, leidub Kreutzwaldi (saksakeelses) kirjas, mis kirjutatud „suurel neljapäeval“ 1870, muude huvitavate pajatuste seas ka üks, mis käib tõlkes järgnevalt:

„Ka Teie isa¹⁾ peavad mõned õpetajad täisverd noorestlaseks, nimelt on ühes kihelkonnas, mis kuulub ühele ainsale omanikule ja kus rahvaharidus on muude kihelkondadega võrreldes väga maha jäänud, on tänavu kõigist koolimajadest „Postimehed“ välja visatud ja tellimiserahad on tarvitatud väikeste raamatute ostmiseks. Tähen-datud kihelkonna mõisate omanik oli nimelt mõningate aastate eest määranud, et tema arvel iga koolimaja jaoks üks ajaleht tellitagu, mille juures koolmeistrid kohustatud olid lehte koolimajas ette lugema ja pärast rahva seas ümber käia laskma. Minu üks ametivend oli hiljuti selle uue seadluse pärast õpetajahärralt ta põhjust küsinud ja vastuseks saanud, et härra J. olevat, nagu ta teada saanud, noorestlane, sellepärast ei võivat ta (õpetaja) oma südame-tunnistuse ees mitte vastutust oma peale võtta, kui ta niisuguse era-konnamehe lehte levitada aitab. Et selle mustakuulise aumehe ülemkambrike täitsa nõndasamuti on ehitatud kui ta Nõo ametiven-nal,²⁾ ei tarvitse ma Teile mitte üteldagi.“

Tõlkija ütleb raamatu lõpul oma „tähendustes“ mainitud tüki kohta: „Kus kihelkonnas see oli, kus maaomanik igasse koolimajasse omal kulul „Postimehed“ käia laskis, on väljaandjale teadmata.“

Kõnesoleva raamatu ilmumisest on nüüd 14 aastat möödas, ja et senini keegi autoriteetlikum sulg mainitud asja kohta mingit selgitust pole toonud, arvan tarviliseks seda omalt poolt teha, et Kreutzwaldi kirjeldus tulevikule mitte mõistatuseks ei jääks. Pealegi on kõnesoleva, Eestis küll ainukese seesuguse nähtuse selgitus oma kõhnast tähelepandavaks killukeseks meie rahva kultuurielu käigus.

Juba lauluisa tähendus kihelkonnast, „mis kuulus ühele ainsale omanikule“, juhatab kindlasti asja jälile. Sest kogu Eestis ei olnud ühtegi teist kihelkonda, kus oleks olnud ainult üks mõisaomanik, kui Lõuna-Eesti idapoolsem kihelkond Vastseliina. Mis põh-jused selleks mõjunud, et kogu kihelkond vanemal ajal ainult

¹⁾ Koidula isa — J. V. Jannsenit.

²⁾ Tekstis on „Niggen“; kahtlemata on siin Nõo mõeldud Raamatus selle nime juure tehtud „?“ on küll asjata.

kaheksa vallaks oli jaotatud: Vastseliina (rahvasuus Liinavallaks hüütud) ja Orava, missuguse asjaolu tõttu aja jooksul kihelkonnas kujunes isesugune vastolu mõlema valla rahva vahel, mis ilmus eriti leeripoiste juures, jäägu siin harutamata. Kuid mõlemad mõisad kuulusid varemalt kroonule ning sellelt läksid nad 1775. a. Vene väe rittmeistri von Liphardt'i omaks (vahest mõne mõjumehe isiklikul heatahtlikkusel, koguni odava hinnaga — kui õieti mäletan, 10000 rubla eest), ja selle järeltulijate käes seisis siis kogu kihelkond meie päevini, kuna hiljemini Liinavallast küll osad ära eraldati isemõisaiks ja valdadeks: Lasva, Loosi, Põhu ja Missu. Pärastisel ajal sai Liphardt'i sugu laialiseks ja omandas endale rea teisi mõisaid — peale muu ka Torma, kus teatavasti ühel Liphardtil C. R. Jakobsoniga kokkupõrge oli, aga perekonna pesaks peeti ikka Tartu ligidal olevat Raadi mõisat, ja selle juurde kuulus ka kogu Vastseliina kihelkond. Omanik asus teadagi Raadi mõisas, Vastseliina mõisates teotsesid valitsejad, hiljemini rentnikud.

Kõnesoleval ajal oli Raadi ja Vastseliina mõisa omanikuks Gotthard von Liphardt (oli pikemat aega ka Liivimaa rüütלקonna „landrat“), vististi küll üks ausamaist ja inimlikumaist meie mõisnikkudest, täitsa vastand oma Torma sugulasele. Muu seas annetas ta kõigile oma kihelkonnas olevaile külakoolidele — neid seadis ta õige tihedalt, kogu kihelkonna kohta 13 — talukoha suuruse maa „koolimaaks“ hinnata, kirikusse nõutas täitsa omal kulul uue orelit „Jumala auks usklikelede hingekosutuseks“ („Gott zur Ehre, den Gläubigen zur Erbauung“, nagu kiri orelil eesküljel kuulutas). Kui talude pärisostmine üldiseks sai (1870. a. ümber), müüis ta kogu oma kihelkonna vallamaad senistele peremeestele ühe hoobiga ära — õieti kergete tingimustega: 100—120 rbl. taalrimaa eest, mille juures esimeseks ostuhinnaks nõuti kõigest 10 rbl. taalrist; muu hind tasuti aegapidi 38 aasta jooksul. Vabadusejuubelil a. 1869. anti mõisates rahvale süüa. Vaestegi eest hoolitses ta: määras kõigile puuduliste kindla „sandimoona“, mida maksti mõisaist — toiduainetes, nii et rahaväärtuse langemine seda ei vähendanud.

Muu lahkuse ja heatahtlikkuse juures, mis mainitud mõisnik „oma rahvale“ avaldas, oli ka see, et ta k o h e, kui eestikeelsed ajalehed a. 1857 käima hakkasid, i g a s s e eespool-tähendatud kooli, niisama kihelkonnakooli, omal kulul ajalehed laskis tellida. Tellimist toimetas tegelikult kihelkonna kirikuõpetaja, kellele selleks tarviline raha maksti. Õieti tähelepandav on asjalugu, et algusel telliti mitte Tartus ilmuv „Tallorahva Postimees“, kuigi see oli ligem ja otsekohe kirikuõpetajate häälekandja, enamasti nende kirjeldusi sisaldav, vaid edumeelsem ja rahvavaimulise, Jannseni toimetatav „Perno Postimees“. Arvatavasti oli keegi asjatundlikum isik Vastseliina mõisnikku juhatanud „paremat osa ära valima“. Kuid see alguline heatahtlikkus tekitas pärast vastandilise mõju. Sest kui Jannsen a. 1864 Tartusse tuli ja seal „Eesti Postimehe“ käima pani, muutus Tartu ja Pärnu lehe vahekord muidugi täitsa ümberpöörduks. Vastseliina kirikuõpetaja sõitis aga teadagi ikka endistes rööbastes ja laskis käia V. koolidesse harjunud moel „Perno Postimehe“ veel 1869. aastani. Aegapidi aga hakkasid agaramad koolmeistrid, kes „Eesti Postimehega“ tutyunud, taipama, et Tartu leht V. rahvale hoopis omasem on kui Pärnu leht — mitte ainult sisu väärtuse poolest, vaid ta tõi ka värskemaid sõnumeid kui kaugel

pärnlane. Paar koolmeistrit (nendest üks minu kooliõpetaja P. Nemvalts Loosil) maksid omalt poolt raha ligi, et nendele tellitaks „P. Postimehe“ asemel vähe kallim „Eesti Postimees“. Pea esinesid ka teised koolmeistrid selle sooviga, ja 1869. a. vahetatigi õpetaja nõusolekul V. koolides „P. Postimehed“ „E. Postimeesteks“; heatahtlik mõisnik oli varmalt valmis kallima Tartugi lehe jaoks raha andma.

Vastseliina kirikuõpetajaks oli kõnesoleval ajal agar ja südi mees Gustav Masing, oma kohast ka rahvasõbraline ja kultuuri edendaja; ta hoolitses õige teraselt ja usinalt kooliolude püüdnud eest, nõutas mõisnikult uute koolimajade ehituseks materjali ning muudki toetust ja oli koolikatsumises tubli; kuid kõige selle juures teotse ta ikka täisverd a u t o k r a a d i n a, milleks olukord soodus oli. Sest kuna mujal kirikuõpetajad ikka pidid arvesse võtma oma kihelkonna mõisnikke, ei olnud Masingil „teisi jumalaid ta kõrval“: ainuke mõisnik elas eemal Raadi mõisas ja V. mõisate „rendihärradest“ tundis ta end kaugel üle olevat. Sarjas neid oma jutlusteski. Masing jälgis kaunis hoolsalt ka eesti kirjandust ning töötas kaasa lõuna-eestikeelsel vaimulikul kirjapöllum, kirjutas mõnel korral isegi „Eesti Postimehes“. Ta ilmavaate juures on aga mõistetav, et tema peagi „Eesti Postimehes“ arvas märkavat nooreestluse „tonti“ ja tõttas seda oma võimkonnast eemale tõrjuma. (Avaldas ju seal muu seas C. R. Jakobson oma kirjutusi.) Sellest ep tuli, et õpetaja õigeks arvas juba 1870. aastaks „Postimehe“ oma kihelkonna koolidest kõrvale jätta, mille üle Kreutzwald Koidulale kurdab.

See „ametivend“, kellest Kr. kõneleb, et ta õpetajalt mainitud muutuse üle aru pärinud, oli kahtlemata dr. M ü h l e n t h a l, kes siis ja veel kaua hiljemini Vastseliinas oli kihelkonnatohtriks. (Ka heatahtliku mõisaomaniku korraldus, kes maksis omalt poolt tohtri palga, kohustusega, et ta nädalas kord käiks ka mujal mõisates; enne Mühlenthali oli selles ametis olnud otse Kreutzwald, mille tõttu ta sealseid asju selgesti tundis.) Dr. M. oli Kreutzwaldile ei ainult ameti-, vaid ka mõttevennaks, küll ka suguvennaks, sest temagi töötas vähekeste eesti kirjapöllum ning oli Eesti Kirjameeste Seltsi liige. Ka aitas ta Kreutzwaldil Setumaalt vanavara koguda.

Kreutzwaldi sõnadest jääb mulje, nagu oleks Vastseliina mõisate omaniku korraldus ajalehtede tellimises tema valdade koolimajadesse sel korral lõplikult tühistatud. Kuid asi pole nõnda. Kirikuõpetaja Masing oli lehtede ärajätmises talitanud omavoliliselt; koolmeistrid nurisesid, ja asi ulatus kuidagi viisi ka „pärihärä“ kõrvu (arvatavasti küll otse dr. Mühlenthali kaudu); ja õpetaja võttis oma sammu tagasi: „Eesti Postimees“ pandi selsamal aastal jällegi koolidesse käima, ning käis edasi vahet pidamata 1881. aastani. Mainitud aastal aga avaldas siis toimetajaks saanud A. Grenzstein lehes veel paksemalt „nooreestluse“ värvi kui Jannsen seda oli teinud, ja et vaheajal rahva huvide eest hoolitseja Gott-hard Liphardt oli surnud, pärijaks ta vennapoeg Roman saanud, kes Vastseliinast üldiselt kuigi palju ei hoolinud, oli õpetajal ajalehtede asjas täisvoli käes. Kellelegi sõna lausumata tellis ta äkki 1882. a. peale koolimajadesse „E. Postimehe“ asemel tuttava „Tallinna Sõbra“. Et „kingitud hobuse suhu ei tohi vaadata“, leppisid koolmeistrid esiti selle teguviisiga, aga aegapidi tekkis ikkagi kõva opositsioon: mõnigi koolmeister jättis lehe õpetajalt toomata (lehed tulid kõik ühes pakis kirikumõisa, kust neid pühapäevadel välja

jagati). Palvete ja meelituste tõttu muudeti siis a. 1886 jälle „Tallinna Sõber“ tuumakama eesti lehe „Oleviku“ vastu, mis lugu kestis 1893. aastani. Siis aga vihastas Grenzsteini „lõpueksam vanasakslaste ja nooreestlaste“ vahel õpetajahärrat nõnda, et V. koolimajadest „Oleviku“ kaotas ning asemele pani taltsama „Eesti Postimehe“ — A. Buschi toimetusel. See olukord jäi siis kestma suure murranguajani 1905. a., mil „Eesti Postimees“ ühes muude Tallinna lehtedega kinni pandi.

Ja sellega lõppeski V. koolimajadesse annetatud eesti lehtede käik — ajaolude nõuetel. Polnud enam tarvidust, et koolimaja leht „rahva seas ümber käiks“; inimesed tellisid juba ise ajalehti rohkelt arvul ning koolimaja leht jäi ainult kooliõpetajate tarvitada. Nendelt aga päriti kõnesoleval ajal õige valjult vene keele oskust ning nad soovisid omale hinnata leheks parema meelega mõnda venekeelset, missugust soovi õpetaja (surnud Masingi asemel H. Hornberg) muidugi täitis. Pärishärra poolt korra määratud rahad olid selleks ikkagi saadaval. (Eesti lehti tellisid koolmeistrid siis ise enda maitse kohaselt.) Vene lehed käisid koolimajadesse edasi veel 1917. aastani, mil pealetulev suur murrang kogu endise olukorra kaotas.

Kreutzwaldi ütlus rahva hariduse tagaolekust, ei taba küll hästi märki, on vist tulnud lauluisa seekordsest tusasest meelest. Nimelt oma naaber-kihelkonnast, Rõugest, ei seisnud Vastseliina kultuurilisel sugugi madalamal. V. kihelkonnakooli mõned kasvandikud ulatusid ülikooli. Ega ometi asjaolu, et igasse koolkonda ajaleht käis, mida palju loeti, mõjuta ei olnud.

Olgu see kirjeldus väikeseks lisanduseks meie rahva kultuuriloo valgustamisel. Arvan lõpuks veel tarviliseks tähendada, et G. von Liphardt'i lahke korraldus, koolimajade kaudu rahvast ajakirjandusega tutvustada, tõepoolest kaunis head vilja kandis ja rahva silmaringi laienemiseks mõndapidi kaasa mõjus. Mäletan oma lapsepõlvest suure heameelega, kui isukalt ja tähelepanelikult inimesed koolimajades (peale palvetunni pidamist) koos olles kuulasid, kui koolmeister neile midagi „seitunist“ ette luges, mille järele siis mõnikord ka loetud tüki kohta läbirääkimisi peeti. Rohkesti võeti lehti ka koju lugemiseks. Ei pandud tähelegi, et loetav leht tihti juba nädalaid vana oli, sest postikäik Pärnust võttis aega, ja vahel seisis leht enne päralejõudmist kauemat aega ka veel kirikuõpetaja käes.

H. Prants.

Lisamärkus. See Mensenkampf, kellest kõneleb Koidula („Kr. ja K. kirjavahetus“ II, lhk. 12) ja kelle kohta on „tähendustes“ öeldud: „M. on väljaandjal teadmata“, oli üsna tõenäolikult T a r v a s t u mõisnik E. Mensenkampf, Urvaste Samsoni kõrval agaram tegelane Liivimaa rüütelkonna „vabameelsete“ ridades, kelle kavast seisis muu seas m a a p ä e v a l a i e n d a m i n e n. n. „kreisi-maapäevade“ kaudu, millest oleksid osa võtnud ka t a l u r a h v a esindajad. See kava oli harutusel 1878. a. maapäeval, aga vanameelne enamus lükkas ta tagasi, mille pärast „E. Postimees“ väga kahjates, „vabameelseid“ aga kõvasti kiites, mis küll kaasa mõjus seks, et tarvastlased „oma härrale“ ühe pidu puhul annetasid õieti ülistava aadressi „Eesti rahva õiguste eest seismise tänuks“. („Sakala“ vaatas asja peale jahedamalt, arvates, et pakutavad „kreisi-m a a p ä e v a d pole midagi“.) Seesama.

1925. a. alul ilmub trükist

Eesti õigekeelsuse sõnaraamat.

(„Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk). I köide: A—M. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne.

E. K. S. kirjastus. Umbes XXIV + 550 lhk. Hind 400 mk.

„Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ antakse välja kahes köites, et võimaldada juba nüüd tema osalist tarvitamist neile, kes seda soovivad, sest kogu raamatu ilmutamine nõuaks veel pikemat aega ja teose I trükk, „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“, on ammu juba müügil otsas. Samadel põhjustel on juba 1924. a. alkuundest saadik avatud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ ettetellimine poognakaupa. Nimelt igale ettetellijale, kes saadab Eesti Kirjanduse Seltsile kas otseteed või tellimiste vastuvõtja raamatukaupluse kaudu raamatu ligikaudse hinna (arvates 10 mk. iga 16-leheküljelise trükipoogna eest), saadetakse postiga koju kätte kõik raamatu või raamatuosa ilmunud ja ilmuvad poognad, viimased paarikaupa, kohe peale nende äratrükkimist. Kuna kogu teose suurus on kaalutluse järgi umbes 70 trükipoognat (kumbki köide umbes 35 poognat), siis tuleb seniseil tellijail, kes maksid tellimisraha ette 40 trükipoogna eest (400 mk.), veel Seltsile juurde maksa 300 mk., kui nad soovivad, et neile poognate kojusaatmine jätkuks. Neil, kes ostavad teose I osa köidetult ja soovivad tellida ilmuma hakkavat II osa, tuleb siis vastavalt raha ette saata 35 trükipoogna eest, s. o. 350 mk. Kui aga raamatut peaks ilmuma enam kui 70 poognat (1120 lehekülge), tuleb ettetellijal lisapoogna eest pärastpoole juurde maksa 10 mk. Saatekulud võtab E. K. Selts oma kanda.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923 ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 2000 marka.

Kuukirja Eesti Kirjanduse

1925. a. tellimishind 300 marka.

Tellimisaadress: Eesti Kirjanduse Selts Tartus.

Riia tän. 34.

:-: Kõnetraat nr. 601.